Düşünen Çocuklar, Sorgulayan Sınıflar

Sosyal Bilgiler Dersinde Çocuklar İçin Felsefe (P4C)

Dr. Zehra Betül ŞİŞMAN

PEGEM AKADEMİ

Dr. Zehra Betül ŞİŞMAN

DÜŞÜNEN ÇOCUKLAR, SORGULAYAN SINIFLAR
Sosyal Bilgiler Dersinde Çocuklar İçin Felsefe (P4C)

ISBN 978-625-8897-72-2

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2026, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere http://pegem.net adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Ekim 2026, Ankara

Yayın-Proje: Selcan Özgürel
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sayfa Basım Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
İvedik OSB Matbaacılar Sit. 1514. Cad. No: 23-25
Yenimahalle/ANKARA

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 77079

İletişim

Pegem Akademi: Shira Ticaret Merkezi
Macun Mahallesi 204 Cad. No: 141/33, Yenimahalle/Ankara
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: yayinevi@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Çocuklar İçin Felsefe ile doktora eğitimim sırasında tanıştım. Bu yaklaşımın çocukların düşünme ve sorgulama becerilerine açtığı alan, beni onun sosyal bilgiler dersinde nasıl karşılık bulabileceği sorusuna yöneltti; bu soru, yedinci sınıf öğrencileriyle on beş hafta süren bir sınıf uygulamasına dönüştü.

Elinizdeki kitap, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2024 yılında tamamladığım "Sosyal Bilgiler Dersinde Düşünmeyi ve Sorgulamayı Öğretmek: Çocuklar İçin Felsefe Eğitimi" başlıklı doktora tezimden (Şişman, 2024) hareketle geliştirilmiş; Çocuklar İçin Felsefe yaklaşımını sosyal bilgiler öğretimi bağlamında yeniden ele alan kuramsal ve uygulamalı yeni bir çalışmadır. Tez, 2018 programıyla yedinci sınıfta tek dönemlik bir uygulamaya dayanıyordu; kitap ise Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne göre dört sınıf düzeyine ve iki döneme uzanıyor. Tezden uygulamanın dört oturumu ile uygulamaya ait sınıf anları ve öğrenci soruları kullanıldı; kuramsal bölümler yeniden yazıldı, yöntem ve bulgular bölümlerine yer verilmedi. Karşıt fikirlerle düşünmeyi ele alan Bölüm 7, yirmi altı yeni etkinlik, yıllık plan, bilgi kartları ve gözlem formları ise tezde yer almayan yeni kısımlardır.

Kitabın ilk altı bölümü kuramsal zemini kurar; son iki bölüm uygulamaya ayrılmıştır. Ekler, öğretmenin sınıfta doğrudan kullanabileceği soru kartlarını, çalışma yapraklarını, formları ve bilgi kartlarını içerir. "Sınıftan Bir An" kutuları uygulamadan aktarılmış gerçek sınıf anlarıdır ve öğrencilerin kimlikleri gizlenmiştir; henüz uygulanmamış etkinliklerde ise kurgusal anlar yerine olası öğrenci düşüncelerine yer verilmiştir.

Bu kitabın akademisyenlere, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerine, öğretmen adaylarına ve kolaylaştırıcılara hem kuramsal bir kaynak hem de sınıfta kullanılabilecek bir rehber olmasını umuyorum. Bu nedenle bütün etkinlikleri aynı yapıyla kurdum: Her etkinlik uyaranın nasıl kullanılacağını, hangi sorunun neden sorulacağını ve öğrenci cevabının nasıl derinleştirileceğini gösterir.

Tez sürecindeki rehberliği ve desteği için değerli danışman hocam Prof. Dr. İhsan ÜNLÜ'ye, düşüncelerini benimle cesaretle paylaşan sevgili öğrencilere ve bu süreçte her zaman yanımda olan kıymetli aileme gönülden teşekkür ederim.

Zehra Betül ŞİŞMAN
ORCID No: 0000-0001-7090-330X

Ekim 2026

"Sapere aude!
Kendi aklını kullanma cesaretini göster!"

-Immanuel Kant

İÇİNDEKİLER

Ön Söz iii

GİRİŞ
Neden Düşünen, Sorgulayan Bireyler Yetiştirmeliyiz?

Bilgi Çağında Düşünmenin Değeri 1
Ezberden Sorgulamaya: Eğitimde Bir Paradigma Arayışı 2
Türkiye'de Düşünme Eğitiminin Kısa Tarihi 3
Bu Kitabın Amacı ve Kimin İçin Yazıldığı 4

1. BÖLÜM
FELSEFE, EĞİTİM VE ÇOCUK
Çocuğun sorusundan felsefi sorgulamaya

Felsefe Nedir? 7
Eğitim ve Felsefe İlişkisi 8
- Bilgi Aktarmaktan Düşünmeyi Öğretmeye 9
- İki paradigma: Geleneksel Eğitim ve Yansıtıcı Eğitim 10
- Neden Felsefe? 11

Çocuklar Felsefe Yapabilir mi? Kavramsal ve Eğitsel Temeller 12
- Piaget'ye Karşı Lipman: Bilişsel Gelişim Tartışması 12
- Çocukluk ve Felsefi Merak: Kanıtlar Ne Söylüyor? 13
- Geleneksel Eğitim Merakı Nasıl Köreltir? 14
- Çocukların Gerçekten Sorduğu Sorular 14
- "Felsefe Çocuklar İçin Değildir" Ön Yargısı 15
- Bir Soru Ne Zaman Felsefidir? 15
- Soru Sormanın Bastırılması Neye Mal Olur? 15
- Çocuğun Felsefi Benliği ve Sorgulama Hakkı 16

Bu Bölümün ÇİF Açısından Kuramsal Sonucu 18
Sınıf İçin Yansıma Soruları 19

2. BÖLÜM
BİR EĞİTİM HAREKETİNİN DOĞUŞU: ÇOCUKLAR İÇİN FELSEFE
Bir fikrin sınıftan dünyaya uzanan yolculuğu

Matthew Lipman ve Bir Fikrin Doğuşu 20
- Programın Arkasındaki Temel Varsayımlar 21
- Adlandırma ve Düşünmenin Dört Boyutu 22

IAPC'den Dünyaya: Hareketin Yayılışı 22
- İki Nesil, Tek Miras 23
- Kurumsal Ağın Genişlemesi 23

Türkiye'de Çocuklar İçin Felsefe 23

Çocuklar İçin Felsefe Eğitiminin Amaçları ... 25
UNESCO'nun Belirlediği Altı Temel Amaç ... 25
Bağımsız Düşünen, Etkili Öğrenen, Demokratik Vatandaş ... 25
ÇİF'in Amaçlarını Bir Arada Düşünmek ... 26
Bu Bölümden Sınıfa Taşınabilecek Beş İlke ... 27
Sınıf İçin Yansıma Soruları ... 27

3. BÖLÜM
SINIFI SORGULAMA TOPLULUĞUNA DÖNÜŞTÜRMEK
Kuramın sınıftaki karşılığı

Sorgulama Topluluğu: Peirce'ten Lipman'a ... 28
Kolaylaştırıcı Olarak Öğretmen ... 30
Kolaylaştırıcının Pusulası: Ne yapmalı, ne yapmamalı? ... 31
Öğretmenin Karşılaştığı Zorluklar ... 33
Neyi Konuşuyoruz? İçerik ve Felsefenin Alt Dalları ... 33
Uyaran Seçimi: Merak Uyandıran Materyal Nasıl Bulunur? ... 34
Felsefi Roman ve Hikâye Geleneği ... 35
Yaş ve Uyaran İlişkisi ... 35
Soru Oluşturma Sanatı ... 36
Metne Bağlı Soru mu, Felsefi Soru mu? ... 37
Philip Cam'in Soru Kadranı ... 37
Üç Soru Türü ve Soru Merdiveni ... 38
Öğrencilere Soru Sordurmanın Yolları ... 39
Kavram Öğretimi: Ezbersiz Anlama ... 39
Oturumun Anatomisi: Adım Adım Bir ÇİF Oturumu ... 40
Fisher'ın Yedi Adımlı Modeli ... 40
Tartışmayı Derinleştiren Soru Türleri ... 41
Kullanılan Yöntemler: Sokratik Diyalog ve Diğer Teknikler ... 41
Değerlendirme: Bir ÇİF Oturumu Nasıl Okunur? ... 42
Öğrencinin Öz Değerlendirmesi ... 42
Kolaylaştırıcının Öz Değerlendirmesi ... 43
Sınıf İçin Yansıma Soruları ... 44

4. BÖLÜM
DÜŞÜNMEYİ DÜŞÜNMEK: DÜŞÜNME BECERİLERİ VE DÜŞÜNMENİN DÖRT BOYUTU
Bir düşüncenin yalnızca ne söylediğine değil, nasıl kurulduğuna bakmak

Düşünme Nedir? Tanımlar ve Yaklaşımlar ... 46
Düşünme Becerileri: Bir Sınıflandırma Denemesi ... 47
Çocuklar İçin Felsefe Etkinlikleri Hangi Becerilerle İlişkilidir? ... 48
Fisher'ın 5C Modeli ... 49
Diğer katkılar: Diyalog, Özen ve Entelektüel Erdemler ... 50

Eleştirel Düşünme 50
Eleştirel Düşünmenin Temel Bileşenleri 53
Eleştirel Düşünme ve Felsefe Arasındaki İlişki 54
Eleştirel Düşünme Nasıl Öğretilir? 54
Eleştirel Düşünen Bireyi Sınıfta Nasıl Tanırız? 56
Eleştirel Düşünme, Öz Düzenleme ve Fikri Değiştirebilmek 57
Felsefi Duyarlılık ve Felsefi Düşünme 58
Sınıfta Düşünmenin Dört Boyutu: Bir Uygulamadan Yansımalar 60
Eleştirel Düşünme: Sorudan Gerekçeye 60
Yaratıcı Düşünme: Yeni Bir Fikir Söyleyebilmek 61
Özenli Düşünme: Kendini ve Başkasını Fark Etmek 63
İşbirlikçi Düşünme: Birlikte Düşünmeye Alışmak 64
Düşünme Becerilerini Değerlendirmek 66
Sınıf İçin Yansıma Soruları 68

5. BÖLÜM
OKULDA FELSEFE: ORTAOKUL, SOSYAL BİLGİLER VE VATANDAŞLIK
Devleti, adaleti ve özgürlüğü ezberlemek yerine birlikte düşünmek

Ortaokulda Felsefe: Neden, Nasıl? 70
Sosyal Bilgiler Dersi ve Çocuklar İçin Felsefe: Doğal Bir Ortaklık 71
Sosyal Bilgilere Felsefi Yaklaşımda Ele Alınabilecek Temalar 75
Çocuklar İçin Felsefe ve Demokratik Vatandaşlık 77
Sınıfta Demokratik Vatandaşlık: Bir Uygulamadan Yansımalar 80
Kendi Sorularıyla Vatandaşlığı Düşünmek 80
Yerelden Küresele: Kavramlardan İlkelere 81
Gerekçe Göstermek Bir Alışkanlığa Dönüştüğünde 83
Ön Yargıdan Empatiye, Kuraldan Sorumluluğa 83
Sosyal Bilgileri Felsefeyle Öğrenmek: Öğrencilerin Gözünden 85
Değişen Müfredatlar, Değişmeyen Sorular 87
Sınıf İçin Yansıma Soruları 87

6. BÖLÜM
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇOCUKLAR İÇİN FELSEFE: ALAN YAZIN NE SÖYLÜYOR?
Araştırmalar neyi gösteriyor, neyi henüz göstermiyor?

Eleştirel ve Yaratıcı Düşünme Üzerine Araştırmalar 90
Demokratik Vatandaşlık, Ahlaki ve Sosyal-Duygusal Gelişim Üzerine Araştırmalar 92
Akademik Başarı ve Kavramsal Öğrenme Üzerine Araştırmalar 95
Yöntemsel Bir Bakış: Araştırmalar Nasıl Yürütülüyor? 96
Alandaki Boşluklar ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler 99
Sınıf İçin Yansıma Soruları 102

7. BÖLÜM
KARŞIT FİKİRLERLE DÜŞÜNMEK: ÇOCUKLAR İÇİN FELSEFEDE AÇIK FİKİRLİLİK VE DÜŞÜNSEL ESNEKLİK
Kişiye saygı, düşünceye soru

Farklı Düşüncelerle Karşılaşmak: Tehdit mi, Öğrenme Fırsatı mı?.....105
Haklı Olmak mı, Soruşturmak mı?.....105
Sokratik Konuşma: İkna Etmek Yerine Birlikte Aramak.....106
ÇİF'te Karşıt Görüşün İşlevi.....107
Fikrimi Ne Değiştirebilir?.....107
Karşıt Görüşü Anlamak: Çelik Adam Yaklaşımı.....107
Siyah-Beyaz Düşünceden Gri Alanlara.....108
Kavramları Açıklığa Kavuşturmak.....108
Perspektif Değiştirmek ve Başkasının Gözünden Bakmak.....109
Duyguların Yeri: Öfkenin Altındaki Değer.....109
Düşünceyi Yeniden Kurmak: "Fikrim Değişti" ve "Fikrim Değişmedi, Çünkü…".....110
Kolaylaştırıcının Pusulası: Karşıt Görüşler Ortaya Çıktığında.....110
Düşünsel Esnekliği Geliştiren Alıştırmalar.....111
Sosyal Bilgilerde Kullanım: Bir Uygulama Matrisi.....124
Kolaylaştırıcı Kontrol Listesi.....125
Pedagojik Sonuç: Kişiye Saygı, Düşünceye Soru.....125
Sınıf İçin Yansıma Soruları.....126

8. BÖLÜM
DÖRT SINIF, İKİ DÖNEM: 4–7. SINIFLAR İÇİN YILLIK ÇİF ETKİNLİK PLANI
Programın her öğrenme alanında bir felsefi soru

Yıllık Plan: Dört Sınıf, Altı Öğrenme Alanı.....130
4. Sınıf Etkinlikleri.....132
Birlikte Yaşamak: Farklı olmak bir eksiklik midir?.....132
Evimiz Dünya: Bir Şeyden Yararlanmak, Ona Sahip Olmak mıdır?.....135
Ortak Mirasımız: Oyun Değişirse Oyun Olmaktan Çıkar mı?.....138
Yaşayan Demokrasimiz: Kuralları Birlikte Koyarsak Özgürlüğümüz Azalır mı?.....141
Hayatımızdaki Ekonomi: İhtiyacımız Olmayan Bir Şeyi İstemek Yanlış mıdır?.....144
Teknoloji ve Sosyal Bilimler: İnternette Gördüğümüz Bir Şeye Neden İnanırız?.....147
5. Sınıf Etkinlikleri.....150
Birlikte Yaşamak: Birlikte Yaşamak İçin Birbirimize Benzememiz Gerekir mi?.....150
Evimiz Dünya: İnsan Doğayı Değiştirme Hakkına Sahip midir?.....153
Ortak Mirasımız: Bir şeyin Geçmişten Kalması, Onu Miras Yapmaya Yeter mi?.....156
Ortak Mirasımız: İnsanları Bir Arada Yaşamaya Ne İter?.....160
Yaşayan Demokrasimiz: Bir Hakkımızın Olması, Onu İstediğimiz Gibi Kullanabileceğimiz Anlamına mı Gelir?.....163
Hayatımızdaki Ekonomi: Bir Şey Bize Aitse Onu İstediğimiz Kadar Kullanabilir miyiz?.....166
Teknoloji ve Sosyal Bilimler: Bir Alışkanlık Ne Zaman Bağımlılığa Dönüşür?.....169

6. Sınıf Etkinlikleri ... 172
Birlikte Yaşamak: Bir Sorunu Çözmek İçin Herkesin Aynı Fikirde Olması Gerekir mi? ... 172
Evimiz Dünya: Yaşadığımız Yer Bizi Şekillendirir mi? ... 176
Ortak Mirasımız: Yazı Bir Milletin Hafızası mıdır? ... 179
Yaşayan Demokrasimiz: Özgürlüğümüzü Korumak İçin Özgürlüğümüzü Sınırlamak Gerekir bi? ... 182
Hayatımızdaki Ekonomi: Bir Mesleğin Değeri, Ona Ne Kadar İhtiyaç Duyduğumuza mı Bağlıdır? ... 185
Teknoloji ve Sosyal Bilimler: Bir Fikir de Bir Eşya Gibi Birine Ait Olabilir mi? ... 188
7. Sınıf Etkinlikleri ... 191
Birlikte Yaşamak: Birini Dinlemek, Onu Anlamak Anlamına Gelir mi? ... 192
Birlikte Yaşamak: Farklı İhtiyaçlara Göre Farklı İmkânlar Sunmak Eşitliğe Aykırı mıdır? ... 196
Evimiz Dünya: Bir Yerde Yaşanan Haksızlık, Başka Yerde Yaşayan İnsanların da Sorunu Olabilir mi? ... 199
Evimiz Dünya: Sınırlar Sorumluluğun da Sınırı mıdır? ... 202
Ortak Mirasımız: Bir Devleti Güçlü Yapan Nedir? ... 205
Ortak Mirasımız: Bir Toplumun Değerleri Kurumlara Dönüşebilir mi? ... 208
Yaşayan Demokrasimiz: Demokrasi Tamamlanabilir mi? ... 211
Yaşayan Demokrasimiz: Çoğunluğun İstediği Bir Karar, Azınlığa Haksızlık Yapıyorsa Yine de Demokratik midir? ... 215
Hayatımızdaki Ekonomi: Bir Ülkenin Kalkınması, İnsanların Daha İyi Yaşamasını Garanti Eder mi? ... 219
Teknoloji ve Sosyal Bilimler: Bir Teknolojinin Yaptığı İşi Kullanmak ile O İşi Öğrenmek Aynı Şey midir? ... 223
Teknoloji ve Sosyal Bilimler: Bir Toplumsal Sorunu Araştırmak, Onun Çözümüne Yaklaşmak Anlamına Gelir mi? ... 226
Programın Diğer Çıktıları İçin ÇİF Önerileri ... 230
Kendi Etkinliğinizi Tasarlamak ... 231
Sınıf İçin Yansıma Soruları ... 232

KAPANIŞ ... 233
Öğretmenlere ve Okullara Öneriler ... 233
Öğretmen Eğitiminde ÇİF ... 233
Müfredatla Bütünleştirme Üzerine ... 234
Okuldan Sınıf Dışına: ÇİF'in Genişleyebileceği Alanlar ... 235

EKLER ... 237
EK 1 — Felsefi Soru Kartları ... 237
EK 2 — Çalışma Yaprakları ... 242
EK 3 — Felsefe Günlüğü İçin Yansıtıcı Sorular ... 247
EK 4 — ÇİF Oturum Planı Formu ... 248

EK 5 — Öğretmen İçin Bilgi Kartları 249
EK 6 — Gözlem, Kayıt ve Araştırma Formları 257

KAYNAKÇA 262

DİZİN 273

GİRİŞ

Neden Düşünen, Sorgulayan Bireyler Yetiştirmeliyiz?

Bilgi Çağında Düşünmenin Değeri

Son on yıllarda yaşanan dijital ve teknolojik gelişmeler, eğitim sistemlerinde de köklü bir yenilenmeyi zorunlu kılmıştır. İçinde bulunduğumuz teknoloji çağında bilgiye ulaşmak, zihin yormaya, düşünmeye gerek kalmadan neredeyse anlık hâle gelmiştir. Bu kolaylık, bir paradoksu da beraberinde getirir: Bireylerin kolaylıkla ulaştığı bilgilerin doğruluğunu tartması, akıl yürüterek ve zihinsel bir süzgeçten geçirerek sorgulaması, hiç olmadığı kadar zorunlu hâle gelmiştir.

Düşünmek nedir diye sorduğumuzda karşımıza çeşitli tanımlar çıkar. Dewey (2022) düşünmeyi "yeni bir şey bulacak ya da önceden bilinen bir şeyi farklı bir ışıkta görecek biçimde araştırma yapmak, soruşturmak, düşünüp taşınmak, derinlemesine araştırmak" olarak tanımlar ve bunu kısaca "düşünmek sorgulamaktır" diye özetler (s. 275). TDK'nin (2024) dijital sözlüğünde ise düşünmek "bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak; muhakeme etmek" olarak tanımlanır. Descartes'ın "Düşünüyorum, o hâlde varım" önermesi ise düşünmeyi, insanın kendi varlığından şüphe edemeyeceği ilk kesin zemin olarak konumlandırır (Descartes, 2023). Çotuksöken (2018) felsefeyi "insanı insan yapan en önemli düşünme etkinliği" olarak tanımlar (s. 45); Çüçen (2021) de felsefenin "düşünmeyi öğreten bir sanat" olduğunu vurgular (ss. 43-44).

Bu noktada bir öneride bulunmak istiyorum. Maslow (1943) insan ihtiyaçlarını fizyolojik ihtiyaçlardan güvenliğe, ait olmaya, saygınlığa ve kendini gerçekleştirmeye uzanan bir hiyerarşi içinde ele alır; daha sonraki çalışmasında bilme ve anlama isteklerini de temel ihtiyaçlar arasında tartışır (Maslow, 1970). Ben bir adım daha ileri gidilebileceğini düşünüyorum: Eğer insanı insan yapan şey düşünmekse, düşünmek de insanın temel ihtiyaçlarından biri olarak görülmelidir. Bilmek ile düşünmek aynı şey değildir; bilme ihtiyacı bir cevaba ulaşınca dinebilir, düşünme ihtiyacı ise sorgulamayı sürdürmeyi gerektirir. Üstelik düşünme, öteki ihtiyaçlar karşılandıktan sonra sırası gelen bir lüks değildir; insan hangi basamakta olursa olsun, içinde bulunduğu durumu anlamlandırmak için düşünmeye ihtiyaç duyar. Maslow'un hiyerarşisinin katı bir basamak düzeni olarak okunmasına yöneltilen eleştiriler de (Wahba ve Bridwell, 1976) bu okumaya alan açar. Çocukların düşünme yeteneklerinin geliştirilmesini bir hak olarak gören Lipman'ın